

СТУДИЈЕ И ОГЛЕДИ

УДК 364-17

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

број 3/2015.

Прегледни
рад

год. 50.

стр. 101-121.

*Стеван Д. Вељовић**

МОГУЋНОСТИ И ОГРАНИЧЕЊА АНТИПОТЧИЊАВАЈУЋЕ ПРАКСЕ СОЦИЈАЛНОГ РАДА

Сажетак

У раду су анализиране могућности и ограничења систематске примене антипотчињавајуће праксе социјалног рада у оквиру институција социјалне заштите у третирању проблема сиромаштва и социјалне искључености. Антипотчињавајућа пракса зачета је крајем шездесетих година у оквиру радикалне теорије социјалног рада и подстакнута је деловањем социјалних покрета за остваривање права жена, расних и етничких мањина. За разлику од традиционалних приступа у социјалном раду који се фокусирају на саветодавни рад са корисником и радикалних, који узроке обесправљености објашњавају ширим друштвеним и економским неједнакостима, антипотчињавајућа пракса повезује структурне узроке социјалних проблема и лични положај корисника, настојећи да мења друштвене односе на свим нивоима – од личног и породичног, преко институционалног, до законодавног и политичког. У раду се тврди да институционални оквир који карактеришу резидуални циљеви социјалне заштите, бирократизација и фрагментација услуга, као и унутрашње противречности самог приступа у вези са употребом ауторитета и принципом професионалне неутрално-

* Мастер социјалне политике

сти, спутавају иновативни потенцијал професије социјалног рада и ограничавају могућност примене антипотчињавајуће праксе.

Кључне речи: антипотчињавајућа пракса, социјална заштита, оснаживање, критичка рефлексивност, партнерство социјалних радника и клијената, организација социјалних служби, социјални режими, сиромаштво, социјална искљученост.

1. НАСТАНАК И РАЗВОЈ АНТИПОТЧИЊАВАЈУЋЕ ПРАКСЕ

Антипотчињавајућа пракса уобличава се као нови приступ пракси социјалног рада крајем шездесетих и почетком седамдесетих година 20. века, у оквирима радикалне теорије социјалног рада. На обликовање антипотчињавајућих перспектива највише су утицале марксистичке и феминистичке теорије, те критичке теорије и мултикултурални приступ. Друштвени контекст у којем настаје овај приступ обележен је јачањем социјалних покрета (за остваривање права расних и етничких мањина, феминистички покрет и др.), који су такође подстицали уобличавање нових приступа пракси. Антипотчињавајућа перспектива настала је као реакција на традиционалне методе социјалног рада, засноване на раду са случајевима, тежећи да праксу социјалног рада усклади са циљевима социјалне правде.¹⁾ Интересовање заступника антипотчињавајуће перспективе седамдесетих се померило ка питањима неједнакости и потчињености жена и расних мањина, да би касније обухватило и проблеме који се тичу старења, инвалидитета и сексуалног идентитета.

У овом раду усмерићемо се на могућности примене антипотчињавајуће праксе у решавању проблема сиромаштва и социјалне искључености. Антипотчињавајућа пракса није експлицитно препознала сиромашне као посебну циљну групу, што не значи да сам проблем није обухваћен кроз заступање интереса група којима се приступ претежно бавио (нпр. припадници етничких и расних мањина често су натпросечно изложени ризику сиромаштва). Осим тога, појам социјалне искључености као концептуални оквир обједињује различите теме којима се социјални рад као професија традиционално бави, као што су финансијско сиромаштво, неза-

1) Dominelli, Lena, „Anti-oppressive practice: the challenges of the twenty-first century.“ *Social work: Themes, Issues and Critical Debates* (Adams, Robert et al.), Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, стр. 50.

посленост, неадекватно образовање, лоши услови становања. Сви ови проблеми у својој основи изражавају неприступачност услуга и ресурса појединцима, који за последицу има њихову маргинализацију, немогућност задовољења основних потреба и осећај беспомоћности – проблеме којима се антипотчињавајућа пракса превасходно бави.

У савременој литератури у области социјалне политике и социјалног рада, наглашава се да сиромаштво поред недовољних прихода за задовољење животних потреба, подразумева и немогућност запошљавања, неодговарајуће стамбене услове и неадекватан приступ социјалној заштити, здравственим, образовним и културним добрима и услугама. Производ вишеструке депривације је социјално искључивање појединаца и група, односно њихово потискивање на маргину друштва и спречавање њиховог пуног учешћа због сиромаштва или недостатка основних знања или као резултат дискриминације. Тај процес их удаљава од посла, дохотка и могућности за образовање, као и од социјалних мрежа и активности заједнице.²⁾

Из наведених одређења очигледно је да се ради о бројној и хетерогеној категорији клијената и потенцијалних корисника социјалног рада, која пресеца расне, родне и друге поделе у друштву. Будући да се различити видови дискриминације, обесправљености и маргинализације којима су сиромашни изложени међусобно преплићу, очигледно је да и решење ових проблема захтева деловање усмерено ка промени односа на свим нивоима, од индивидуалног, преко институционалног до структурног (политичког), што је управо карактеристика антипотчињавајуће праксе.

Антипотчињавајућа пракса представља више практичан, а мање теоријски приступ у социјалном раду, по чему је слична другим приступима насталим у истом периоду, који су усмерени на разоткривање узрока неравноправног положаја одређених друштвених група и налажење путева за њихово превладавање. Ту спадају феминистички социјални рад, социјални рад са расним мањинама, социјални рад са особама другачије сексуалне оријентације и социјални рад са особама са инвалидитетом. Различитост циљних група отежава успостављање конзистентног приступа, па поједини теоретичари говоре о антипотчињавајућим перспективама као крвном концепту.³⁾

2) Дренка Вуковић, *Системи социјалне сигурности*, Факултет политичких наука, Београд, 2005, стр. 311.

3) Sakamoto, Izumi, Pitner, Ronald, „Use of Critical Consciousness in Anti-Oppressive Social Work Practice: Disentangling Power Dynamics at Personal and Structural Levels,” *British*

Проблем који третира антипотчињавајућа пракса је да су појединцима и групама због њихових расних, економских, физичких и других карактеристика које их разликују од већине, односно од носилаца моћи у друштву, ускраћени приступ ресурсима и правима. Потчињавање Томпсон дефинише као „нехуман или деградирајући третман појединаца и група; тешкоћу и неправду изазвану доминацијом једне групе над другом; употребу моћи која има негативан и понижавајући карактер” и додаје да „потчињавање често укључује и занемаривање права појединаца или група оспоравајући им статус равноправних чланова друштва”.⁴⁾ Немоћ појединаца и друштвених група Барбара Соломон дефинише као „немогућност да се управља емоцијама, вештинама, знањем и/или материјалним изворима, на начин на који би ефективно извођење цењених друштвених улига довело до личног задовољства.”⁵⁾ У сфери социјалног рада моћ се опажа као „карактеристика личних и друштвених односа заснована на претпоставци неједнакости моћи, тако да људи интернализују прихватање одсуства сопствене моћи у њиховим животима.”⁶⁾

Појам дискриминације блиско је повезан са појмом потчињавања и подразумева да се одређене друштвене групе и појединци означавају као „мање вредни” у односу на друге, што је разлог њиховог неравноправног положаја. Највише су јој изложени психички и физички хендикепиране особе, етничке и националне мањине, жене и деца, као и сексуалне мањине.⁷⁾ Неспорно је да су дискриминација и потчињеност узајамно повезани, као и да постоје одређене заједничке претпоставке на којима почивају антидискриминативна и антипотчињавајућа пракса. Ипак, без обзира на одређене сличности, реч је о две школе мишљења, при чему је специфичност антидискриминаторне праксе је у томе да тежи промени кроз унапређења у законским прописима и политикама.⁸⁾

Доминели⁹⁾ указује да је анти-потчињавајућа пракса усмерена на разумевање и бављење структуралним узроцима социјалних

Journal of Social Work, Oxford University Press, Oxford, 35/2005, стр. 436.

4) Neil Thompson, *Anti-discriminatory practice*, Palgrave, Hampshire, 2001, стр. 34.

5) Malcolm Payne *Савремена теорија социјалног рада*, Филозофски факултет Универзитета у Бања Луци, Бања Лука, 2001, стр. 211.

6) *Ibid*, стр. 198.

7) Милосав Милосављевић, Мирослав Бркић, *Социјални рад у заједници*, Републички завод за социјалну заштиту, Београд, 2010, стр. 77.

8) Jane Dalrymple, Beverly Burke, *Anti-Opressive Practice: Social Care and the Law*, Open University Press, Maidenhead, New York, 2006, стр. 21.

9) Lena Dominelli, „Anti-oppressive practice: the challenges of the twenty-first century“ *Social work: Themes, Issues and Critical Debates* (Adams, Robert et al.), Palgrave Macmillan, Ba-

проблема и настојањем да се њихове последице ублаже променом друштвених односа од макро до микро нивоа. Таква пракса обухвата све аспекте друштвеног живота, укључујући међуљудске односе, институције, политички систем, социоекономску инфраструктуру и друго, како би унапредила услове живота појединаца, група и заједница. У том смислу, ова ауторка сматра да се анти-потчињавајућа пракса може дефинисати као „вид социјалног рада који се бави социјалним поделама и структуралним неједнакостима, који тежи стварању услуга које ће бити прилагођеније и сензитивније на потребе људи без обзира на њихов социјалних статус.“¹⁰⁾ Далримплова и Буркова дефинишу антипотчињавајућу праксу као „приступ у оквиру радикалног социјалног рада инспирисан вредностима хуманизма и социјалне правде који узима у обзир искуства и ставове потчињених. Овај приступ заснива се на разумевању начина на који концепти моћи, потчињавања и неједнакости одређују личне и структурне односе.“¹¹⁾

Циљеви антипотчињавајуће праксе захтевају преиспитивање професионалне улоге социјалних радника, начина на који процењују снаге и ресурсе клијената, као и преиспитивање односа моћи на различитим нивоима. Без обзира да ли је усмерена више ка критици друштвених околности које ометају кориснике у задовољавању потреба и личном развоју, или пак ка тражењу снага и капацитета за њихово превазилажење, антипотчињавајући пракса је увек вредносно утемељена, посвећена остваривању социјалне правде и, самим тим, не може бити политички неутрална. Ипак, за разлику од радикалних теорија социјалног рада, које нагласак стављају на промену структуре друштва, кроз борбу за нови економски поредак и прераспodelу моћи, антипотчињавајући приступ тежи да подједнако захвати све нивое моћи – лични, колективни и структурни. Антипотчињавајуће перпективе, у том смислу, садрже елементе и радикалног хуманизма и радикалног структурализма, којима је заједнички критички однос према постојећој пракси социјалног рада.¹²⁾

singstoke, 2009, стр. 53.

10) *Ibid.*, стр. 53.

11) Jane Dalrymple, Beverly Burke, *Anti-Opressive Practice: Social Care and the Law*, Open University Press, Maidenhead, New York, 2006, стр. 20.

12) Хау, Дејвид, *Увод у теорију социјалног рада*, Факултет политичких наука, Београд, 2003, стр 187-212.

2. АНТИПОТЧИЊАВАЈУЋА ПРАКСА, СИРОМАШТВО И СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ

Могућности и препреке за примену антипотчињавајуће праксе у социјалном раду са сиромашнима испитаћемо кроз анализу три међусобно повезана аспекта овог приступа: индивидуални, организациони и системски (политички).

2.1. Однос социјалног радника и корисника у антипотчињавајућој пракси

Без обзира на посебности које потичу из различитих циљних група и специфичности проблема са којима се суочавају, могуће је утврдити кључне принципе на којима почива антипотчињавајућа пракса социјалног рада. Далримплова и Буркова¹³⁾ у својој анализи фокусирају се на начине примене законских и професионалних одговорности социјалних радника на потчињавајући или оснажујући начин, констатујући да антипотчињавајућа пракса захтева оснажујући приступ, партнерство, минималну интервенцију и критичку рефлексивност.

Социјални радници се у пракси често сусрећу са сиромашним клијентима који имају вишеструка негативна искуства у сусрету са социјалним службама, службама за запошљавање, послодавцима. Дуготрајна подвргнутост различитим облицима осујећења, потцењивања и неуспелих иницијатива доводи особу у стање беспомоћности и пасивности, чије праве узроке не може да увиди нити контролише, већ их тумачи као „судбину”. Као потенцијалне изворе беспомоћности Соломон¹⁴⁾ идентификује слику коју појединци имају о себи; искуства у сусрету са спољним службама; системе који константно блокирају и ускраћују групама беспомоћних могућности да предузму ефективну акцију. Чак и рутински, свакодневни контакти социјалних радника са клијентима нису лишени ових елемената. Кратки и формализовани контакти, инсистирање на испуњавању процедура и незаинтересованост за суштинске проблеме клијената су само неке од ситуација које доприносе учвршћивању негативне слике клијената о себи, али и о “помагачким професијама” на које су упућени.

13) *Ibid*, стр. 20.

14) *Ibid*, стр. 36–37.

Далримплова и Буркова¹⁵⁾ анализирају *оснажујући приступ* фокусирајући се на три нивоа – осећања, идеје и акцију. Први ниво, ниво осећања, подразумева смањивање дејства личних искустава која су довела до клијентовог осећања беспомоћности. Други ниво, ниво идеја, тежи промени свести клијента, оснаживању да контролишу сопствене животе, осећања и јачању способности да делују. Важна компонента овог приступа је ослобађање осећања кривице, померање фокуса ка решавању проблема кроз промену постојећих односа моћи. Коначно, ниво акције усмерен је ка остваривању промена у установи, систему социјалне заштите и ширим системима који утичу на клијенте. На овом нивоу, професионалци покушавају да подстакну промену на нивоу социјалних, економских или политичких структура како би успоставили правичнију дистрибуцију материјалних ресурса и друштвене моћи.

Предуслов оснажујућег приступа је одбацивање гледишта о социјалном раднику као једино мериторном да просуђује узроке проблема и начин њиховог решавања. Професионалац мора бити отворен да чује искуство маргинализованих, да би могао да разуме начин на који виде свој положај. Вештина слушања је од посебног значаја. Сакамото и Питнер¹⁶⁾ истичу да у антипотчињавајућој пракси, професионалац своје претпоставке и импресије мора да остави по страни и допусти клијенту да изложи своје виђење проблема, како би полазиште у решавању било утврђено из перспективе клијента, а не (искључиво) социјалног радника. У том смислу, професионалац у извесној мери преузима улогу фацилитатора, док дефинисање проблема има карактер преговарања, а не постављања дијагнозе.

Разумевање оснаживања као комплексног и динамичног процеса је значајно јер се оснаживање у социјалном раду не може постићи слепим придржавањем одређеном начину рада, нити свести на технику.¹⁷⁾ Шепард указује да постоје најмање четири различита начина на које се оснаживање употребљава: 1) концепт „активних вољних избора”, према којим професионалац има улогу фацилитатора који помаже клијенту, као равноправном саговорнику, користећи сугестије, па и убеђивање, с тим да је коначна одлука увек препуштена самом кориснику; 2) индивидуализовани саветодавни приступи, који тежиште стављају на „лични раст” - дубље разуме-

15) *Ibid*, стр. 116–120.

16) *Ibid*, стр. 446.

17) Judith Lee, *The Empowerment Approach to Social Work Practice*, Columbia University Press, New York, 2001, стр. 57.

вање сопствене личности и овладавање сопственим осећањима; 3) феминистички приступи, који наглашавају потребу за оснаживањем жена у породици и друштву, 4) марксистички, који потенцирају утицај капиталистичког система на обликовање свести клијената.¹⁸⁾

Оснаживање у антипотчињавајућој пракси није лишено етичких дилема и противречности. Подсећајући на мисао Паула Фреиреа, бразилског теоретичара и активисте, да „помагање које полази од егоистичних интереса оних који доминирају, претварајући потчињене у објекте свог хуманитаризма, само по себи одржава и одражава потчињавање”, Сакамото и Питнер постављају питање ко више зна о потчињености – они који говоре о томе или они који су је искусили?¹⁹⁾

Промена положаја маргинализованих појединаца и њихово оснаживање незамисливо је уколико нису укључени у процес доношења одлука које се тичу њиховог живота, односно ако са клијентима није успостављен партнерски однос. Генерално, под **партнерством** се подразумева формални споразум између две или више особа, група или организација на остварењу заједничких циљева. У социјалном раду, најчешће се говори о партнерству између професионалаца и клијената, између самих професионалаца, као и о партнерству више институција.²⁰⁾

У односу професионалац-корисник партнерство не подразумева нужно потпуну једнакост партнера; важније је настојање да се пронађе јединствен приступ и консензус о томе шта је циљ и како га остварити. Партнерство доприноси оснаживању јер креира атмосферу сарадње, поштовања, поверења, искрености, показује клијенту да се његови ставови и акције вреднују, подижући му самопоуздање и јачајући свест о сопственим моћима. Партнерство у антипотчињавајућој пракси треба да је засновано на сагласности и споразуму са корисником, а не на основу препоставки о његовим или њеним потребама и жељама, које води стварању патерналистичког односа. Положај клијента може се ојачати, на пример, коришћењем писаних уговора, постојањем независних заступника и инсистирању на пристанку клијента на основу пуне информисаности о правима које има. Такође, принцип партнерства може да се

18) Michael Sheppard, *Social work and social exclusion: the idea of practice*, Ashgate, Hampshire, 2006, стр.116-131.

19) *Ibid*, стр. 439.

20) Beverly Burke, Jane Darlymple, „Critical intervention and empowerment“ *Social work: Theories, Issues and Critical Debates* (Adams, Robert et al.), Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, стр. 261.

примени и на сарадњу између више институција у смислу планирања услуга на начин да клијенти имају највећу могућност избора и минимум препрека у избору између њих.²¹⁾

Принцип *минималне интервенције* захтева од социјалних радника да буду свесни потенцијалне моћи у односу на клијенте и последица интервенција по њихове животе. Социјални радници могу интервенисати на примарном нивоу – да предупредe настанак проблема; секундарном – да се баве проблемом у раној фази, пре него што постану озбиљни и терцијарном – настојећи да смање последице по људе кад је нешто већ кренуло лоше или је установа била присиљена на акцију. Код антипотчињавајуће праксе важно је да се за интервенцију не чека до последњег тренутка, јер ће професионалац тада бити присиљен на ексцесивну и потчињавајућу акцију.²²⁾

Важна компонента антипотчињавајуће праксе је и *принцип рефлексивности или критичке рефлексije*. Критичко освешћивање различитих улога, положаја и моћи професионалца и клијента, као претпоставка оснаживања у социјалном раду, има корене у радикалној педагогији Паула Фреиреа – образовању за сиромашне које им поред стицања знања, помаже да развију свест о себи и свом положају у друштву и на тај начин подстакну промене у свом окружењу.²³⁾ Далримплова и Буркова²⁴⁾ под рефлексивношћу подразумевају континуирано преиспитивање начина на који се личне вредности и лична историја испољавају у социјалним релацијама. Сакамото и Питнер²⁵⁾, пак, тежиште стављају на односе моћи, одређујући рефлексивност као „процес континуираног промишљања и преиспитивања начина на који пристрасности, претпоставке и светоназор утичу на начин на који перципирамо разлике и динамику моћи.”

Социјални радници увек припадају одређеним друштвеним слојевима са којима деле заједничке вредности и ставове, који утичу на њихово разумевање социјалних ситуација. Принцип рефлексивности подсећа професионалце на потребу да стално преиспитују начине на који њихова припадност одређеним сегментима

21) Malcolm Payne, *Савремена теорија социјалног рада*, Филозофски факултет Универзитета у Бања Луци, Бања Лука, 2001, стр. 200.

22) *Ibid*, стр. 200.

23) Judith Lee, *The Empowerment Approach to Social Work Practice*, Columbia University Press, New York, 2001, стр. 86–90.

24) *Ibid*, стр. 20.

25) *Ibid*, стр. 441.

друштвене структуре и систем вредности, утичу на њихову способност да прихвате и разумеју искуства клијената. Познавање себе једна је од кључних вештина неопходних за рад на оснаживању других особа, јер омогућава професионалцу да трансформише социјалне релације на начин да доприноси смањењу неједнакости.²⁶⁾

Сакамото и Питнер²⁷⁾ наводе три практичне активности које помажу у развоју критичке свесности. Прва је анализа улога привилегованих група и циљних група - којима је приступ моћи и ресурсима ограничен. Предмет анализе је однос моћи између две групе, као и проналажење сличности и евентуалних заједничких циљева (нпр. потпуно укидање односа доминације у друштву). Друга је интергрупни дијалог који је примењен у настави студентима социјалног рада на Универзитету Вашингтон, где групе састављене од припадника различитих етничких и расних заједница користе дискусију у малим групама и експерименталне методе учења да би развили критичку свесност. Трећа активност је оснаживање које помаже социјалним радницима да сагледају себе из перспективе другог и проналажење подршке за саме социјалне раднике, како би повратили професионалну моћ и могли да помогну другима.

2.2. Институционални оквир антипотчињавајуће праксе социјалног рада

Под институционалним оквиром у овом раду подразумева се, пре свега, начин на који организација социјалних служби утиче на начин на који професионалци делују, кроз формирање образаца поступања у односу са клијентима. Критичка анализа антипотчињавајуће праксе социјалног рада требало би да укључи овај аспект и понуди предлоге за развој социјалних услуга прилагођених потребама маргинализованих и искључених делова популације. Радикални критичари социјалног рада указују да социјалне службе, поред својих манифестних функција, као што је сузбијање социјалних проблема и помоћ појединцима у превазилажењу животних тешкоћа, такође имају и латентну функцију социјалне контроле и одржавања постојеће друштвене структуре. Оваква улога социјалних служби и социјалних радника не помаже појединцима да поврате самопоуздање и моћ да управљају сопственим животом, нити може да допринесе остварењу социјалне правде у ширем смислу.

26) Lena Dominelli, „Anti-oppressive practice: the challenges of the twenty-first century.“ *Social work: Themes, Issues and Critical Debates* (Adams, Robert et al.), Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, стр. 55.

27) *Ibid*, стр. 443–447.

Ово гледиште најбоље илуструје став Џејмса Ифеа који сматра да „институционално окружење у којим социјални радници пружају услуге не подржава етички карактер њихове мисије.”²⁸⁾

Иако социјални радници током школовања уче о сиромаштву као мултидимензионалном проблему, у пракси социјалног рада проблему сиромаштва често се приступа на правно-административни начин, свODEћи однос са клијентом на проверу испуњености услова за остваривања права из области социјалне заштите (у вези са поседовањем имовине, спремношћу за тражење запослења, похађањем обука и сл.). Оваквим приступом клијенти се стављају у позицију пасивних прималаца давања (чији је ниво примања при том често недовољан за покривање чак и основних потреба), док их заједница због тог статуса обележава као зависне, непродуктивне, мање вредне и самим тим, неравноправне чланове друштва.

Креирање социјалних услуга увек укључује одређено схватање узрока сиромаштва, чак и кад оно није експлицитно исказано. То схватање засновано је на претпоставкама о људској природи, друштвеним односима и обавезама заједнице према социјално угроженим појединцима, и утиче на начин на који социјалне службе одређују приоритете и алоцирају ресурсе. Стриер и Бинјамин групишу различите теорије о сиромаштву у три главна приступа – индивидуални, културно-бихевиорални и структурални.²⁹⁾ Социјални рад са појединцем као доминантан методолошки приступ усмерава социјалне раднике ка тражењу узрока сиромаштва у особинама клијента и његовој способности да се интегрише у друштво кроз продуктивно укључивање на тржиште рада. Културно-бихевиоралне теорије проблеме појединца посматрају у контексту заједнице у којој живи (породица, суседство, етничка група) и социјалних интеракција које доприносе усвајању ставова и образаца понашања који спречавају њихову интеграцију у ширу заједницу. Структурална објашњења, пак, сиромаштво објашњавају као последицу друштвених неједнакости које доводе до стварања системских баријера приступу образовању, здравственим услугама и запошљавању.

Разумевање структурних узрока неједнакости и потчињености није потпуно ако се сагледава само утицај политичког и економског система на законодавни оквир, а занемаре процеси унутар институција које раде са сиромашнима и начин на који ти процеси доприносе ублажавању или појачавању односа потчињености. Како запажа Пол Спикер, „убочијени пропуст у анализама политике

28) Roni Strier, Sharon Binyamin, „Developing Anti-Oppressive Services for the Poor: A Theoretical and Organisational Rationale.” *British Journal of Social Work* 40/2010, Oxford University Press, стр. 1911.

29) *Ibid*, стр. 1912–1913.

је претпоставка да се идеолози, реформатори или владе, једноставно морају договорити шта желе и да ће то и добити. /.../ Ефекат политика може бити знатно другачији од очекиваног, а процес администрирања има главну улогу у томе.”³⁰⁾

Социјални радници имају важну улогу у томе, јер имају улогу посредника између клијената и државног апарата у ширем смислу. Ова улога представља „мач са две оштрице”, јер у исто време садржи елементе бриге и контроле. Другим речима, има потенцијал да допринесе оснаживању, али и учвршћивању односа потчињавања. Који ће аспекти и тенденције превагнути, у великој мери зависи од акција самих социјалног радника.

Не сме се заборавити да социјални радници не делују као изоловани појединци већ као представници одговарајућих служби, које имају сопствену организацију са утврђеним правилима, овлашћењима и хијерархијом. Социјалне службе нису командне структуре у којима је могуће управљати с врха. Такође, не постоји пуна самосталност професионалаца унутар система, већ сваки службеник има одређени степен делегираних моћи која одговара повереним задацима. Функционална расподела одговорности унутар установе, паралелено постојање хијерархијских и хоризонталних линија сарадње, облици институционалног учења (утврђени образци поступања са клијентима чији је извор више у пракси, а мање у формалном образовању), само су неки од потенцијалних утицаја. Будући да социјалне службе функционишу на основу овлашћења која им повери оснивач (централна држава или локална самоуправа), професионалци имају ограничену могућност да утичу на расподелу надлежности између различитих нивоа власти и служби, планирање процедура и прописа који ће уређивати њихов рад, као и на могућности превентивног деловања.

Покушавајући да идентификује начин организације у социјалној сфери, Спикер³¹⁾ подсећа на дискусију Дејвида Билса који издаја пет основних нивоа функционисања ових служби:

1. Рад са проблемима као захтевима, где се услуга пружа као реакција на неки специфичан захтев, а сама реакција је прописана (пример су социјални радници који раде у социјалној помоћи);
2. Ситуациони рад са проблемима (професионалац дефинише проблем и реакцију на њега – лекари, социјални радници);

30) Пол Спикер, *Социјална политика: теорија и пракса*, Факултет политичких наука, Београд, 2013.

31) *Ibid*, стр. 252–253.

3. Систематско пружање услуга (одговорност за службу која се бави утврђеним опсегом проблема, а не индивидуалним случајевима – пример су домови за смештај корисника);
4. Обухватно обезбеђивање услуга (организација и усмеравање комплетне службе, попут министарства становања, министарства за деčју заштиту, болнице или канцеларије за социјалну сигурност, при чему је у одређеној територијалној области могућ широк опсег реакција, а специфичне реакције нису прописане);
5. Обухватно покривање области (ниво креирања и планирања политике, велики део тог посла обавља се на нивоу централне владе).

Улога социјалних радника углавном се задржава на прва два нивоа, што ограничава њихову могућност да делују у смеру преобликовања политика, промовисању интереса корисника и јачању њиховог утицаја на креирање услуга. Стриер и Биџамин³²⁾ сугеришу да антипотчињавајућа пракса захтева промену организационе структуре социјалних служби, која мора бити далеко инклузивнија. Укључивање клијената у процес организационог учења може се остварити, између осталог, кроз евалуацију задовољства клијената услугом. У циљу преобликовања организационе културе, препоручује се и специјализација социјалних радника за рад са сиромашнима унутар самих социјалних служби, у циљу подизања њиховог рејтинга унутар професије, као и стварање професионалних заједница и продубљивање знања из ове области.³³⁾ Кроз критичку рефлексију праксе, социјални радници треба да стално преиспитују начин на који вредности, социјалне разлике и односи моћи утичу на однос клијената и социјалних служби, рефлектујући шире односе између сиромашних појединаца и породица и остатка друштва.

Коначно, имајући у виду еманципаторску природу и улогу антипотчињавајуће праксе, социјални рад се сматра и формом политичког деловања. Антипотчињавајућа пракса подразумева емотивно и интелектуално инвестирање у рад са клијентом, које превазилази свакодневну пословну обавезу, смањује професионалну дистанцу и донекле замагљује границу између професионалне и приватне сфере.

32) *Ibid*, стр. 1916.

33) *Ibid*, стр. 1919–1920.

У том смислу, бројни аутори³⁴⁾ истичу да се пред социјалне раднике као захтев поставља одбацивање неутралности и опредељивање за рад на остваривању социјалне правде, једнакости и развоју људских потенцијала. Један од заступника овог схватања, Нил Томпсон, изричито наводи да „пракса социјалног рада која не узима у обзир проблеме потчињавања и доминације не може бити добра пракса, без обзира колико високе стандарде испуњавала у другим аспектима.”³⁵⁾

2.3. Сиромаштво и реформисање државе благостања

Примена антипотчињавајуће праксе незамислива је без критичког сагледавања утицаја друштвене структуре на професионалну улогу социјалних радника и деловање служби којима припадају. У том смислу, улога социјалног рада у борби против социјалне искључености није једнозначна. Шепард указује да се веза социјалног рада и социјалне искључености може посматрати на три начина: као доследан ангажман социјалног рада на осигуравању интеграције и укључивања; као могућност и потреба социјалног рада да се ангажује на повећању социјалне укључености, која није довољно коришћена; као делатности која сама по себи укључује етикетирање и маргинализацију и доводи до искључивања појединаца и група.³⁶⁾

Систем социјалне политике, као институционални оквир у којем социјални радници делују, детерминише обим и садржај социјалних права, надлежности социјалних служби и циљеве њиховог деловања. Главни елемент за разликовање социјалних режима је расподела ризика између главних извора благостања у друштву – тржишта, породице и државе. Класична подела на социјалдемократске, либералне и корпоративне режиме коју је дао Геста Еспинг-Андерсен у књизи *Три света капитализма благостања*³⁷⁾, одсликава главне линије ове поделе (иако је у међувремену претр-

34) Lena Dominelli „Anti-oppressive practice: the challenges of the twenty-first century“ *Social work: Themes, Issues and Critical Debates* (Adams, Robert et al.), Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, стр. 49–64; Neil Thompson, *Anti-discriminatory practice*, Palgrave, Hampshire, 2001, стр. 10–11; Roni Strier, Sharon Binyamin „Developing Anti-Oppressive Services for the Poor: A Theoretical and Organisational Rationale“ *British Journal of Social Work* 40/2010, Oxford University Press, стр. 1917–1918.

35) *Ibid.*, стр. 11.

36) Michael Sheppard, *Social work and social exclusion: the idea of practice*, Ashgate, Hampshire, 2006, стр. 27.

37) Gøsta Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press, Princeton, 1990.

пела одређене критике и допуњена новим моделима). Генерално, социјалдемократски модел државе благостања карактерише високо учешће јавне потрошње у бруто домаћем производу, универзални приступ социјалним правима, државу као главног носиоца обезбеђивања социјалних услуга и високу стопу запослености, која је омогућена већим укључивањем жена на тржиште рада. Либералне режиме, између осталог, карактерише ниже издвајање за јавну потрошњу у БДП, ограничена улога државе у обезбеђивању социјалних услуга и условљавање новчане помоћи и услуга које обезбеђује држава провером имовинског статуса. Корпоративни модел специфичан је по томе што тежи задржавању постојећих статусних разлика, издвајање за јавну потрошњу средњег до високог нивоа и веће ослањање на породицу у обезбеђивању социјалног благостања.

Под утицајем глобализације и фискалних притисака, у многим земљама са развијеним социјалним функцијама деведесетих година прошлог века спроведене су реформе које су смањиле ниво социјалних права и увеле рестриктивније услове за њихово остваривање. Поред смањења трошкова социјалне државе у односу на БДП, ове реформе одликовало је и увођење тржишних механизма у сферу социјалних услуга и јачање одговорности појединца за лично и породично благостање.

У либералним режимима, изазов за заступнике антипотчињавајуће праксе је да задрже усмереност ка вредностима утемељеним на социјалној правди у условима када разградња режима благостања мења социјалну структуру засновану на послератним редистрибутивним механизмима. У земљама попут Велике Британије и Ирске, приметан је мањи утицај социјалног рада на јавне политике. С друге стране, у нордијским земљама социјални рад се одвија у условима универзалног приступа правима, комбинујући еманципаторске идеологије са јавним заговарањем посредством синдиката и активизмом усмереним ка већој родној равноправности.³⁸⁾

Специјализација и плурализам у пружању услуга, расподела ресурса између већег броја организација само су неки од фактора који утичу на праксу социјалног рада. Доминантно усмеравање пажње на тему запошљавања, којом се баве друге институције, према мишљењу Шепарда,³⁹⁾ ограничило је могућности социјалног

38) Michael Rush, Marie Keenan, *The Social Politics of Social Work: Anti-oppressive social work dilemmas in 21st century welfare regimes*, University College Dublin, School of Applied Social Science, Dublin, 2012, стр. 12–16.

39) *Ibid*, стр. 31.

рада да се бави проблемом социјалне искључености и оставило га да се бави дечијом заштитом, третманом малолетних преступника и другим проблемима који у себи носе регулаторне и контролне функције.

Услед ограничених могућности да се бави целином проблема сиромаштва и социјалне искључености, социјални радници упућени су на бављење само појединим аспектима ових појава. Ограничена тржишним принципима, антипотчињавајућа пракса социјалног рада неретко бива кооптирана у шири систем на начин који тешко да доприноси оснаживању клијената. Као пример Ј. Доминели⁴⁰⁾ наводи процедуре које осигуравају да се пружаоци услуга придржавају одређених стандарда и њихову обавезу да разматрају притужбе клијената, а које ни по чему суштински не доводе у питање постојеће неједнакости, нити доминантну улогу тржишта у расподели ресурса, као један од примарних разлога маргинализације појединаца и група.

Тржишни систем преобликује социјалне услуге у складу са принципима *три Е* - економичности, ефикасности и ефективности - а социјални рад усмерава на управљање ризицима у друштву ризика. Тежиште у раду ставља се на поштовање процедура како би се заштитили интереси пружаоца услуга, а свако одступање од процедура излаже професионалца ризику да његово поступање буде означено као немарно. Услед веће изложености њиховог рада јавности, као и увођења индикатора који мере њихове перформансе, професионалци се углавном усмеравају на остваривање постављених циљева, чак и кад они не воде ка исходу које би, као професионалци, сматрали оптималним.⁴¹⁾

Поред отвореног супротстављања којем је антипотчињавајућа пракса била изложена деведесетих година од стране присталица протржишних реформи у социјалном сектору, њен иновативни потенцијал умањен је и селективним прихватањем појединих концепата који се могу уклопити у матрицу неолибералних реформи. Осим тога, могућност ширења антипотчињавајуће праксе и њен капацитет да подстакне промене у пракси социјалног рада ограничене су недостатком ресурса и адекватне обуке социјалних радника.⁴²⁾

40) *Ibid*, стр. 58.

41) Stella Perrot, „Social work and organisations.” *Social work: Themes, Issues and Critical Debates* (Adams, Robert et al.) Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, стр. 112.

42) *Ibid*, стр. 60.

3. НАЛАЗИ И ПРЕПОРУКЕ ЗА ДАЉА ИСТРАЖИВАЊА

Аргументи изложени у овом раду указују да кључне карактеристике институционалног оквира у којем се социјални рад одвија нису компатибилне са еманципаторским циљевима и холистичким приступом социјалним проблемима на којем се заснива антипотчињавајућа пракса. Усмереност на рад са појединцима као случајевима, бирократизација и фрагментираност услуга, сужавање обима и садржаја социјалних права само су неки од фактора који онемогућавају систематско заснивање социјалног рада са сиромашнима на принципима антипотчињавајуће праксе. Реч „систематско” у овом контексту се користи како би се нагласила разлика између издвојених, „инцидентних” примера из праксе и могућности за широко распрострањену употребу овог приступа у решавању проблема сиромаштва и социјалне искључености.

Антипотчињавајућа пракса усмерена је ка преобликовању праксе социјалног рада у циљу хуманизације друштвених односа и ублажавања неједнакости и потчињености појединаца и друштвених група. Као таква, њена корисност не мери се само успешношћу у достизању структурних промена, који захтева дужи временски период и чији је исход углавном неизветан. Одређени позитивни ефекти могу се остварити, између осталог, и кроз помоћ појединцима да на другачији начин сагледају своје проблеме и поврате контролу барем над неким аспектима сопственог живота.

Антипотчињавајућа пракса је значајна и зато што указује на потребу за целовитијим схватањем улоге професије социјалног рада, као и за бољим повезивањем њених различитих аспеката. Наиме, повезивање рада у пракси са емпиријским истраживањима ради унапређења теорије и методологије, те са иницирањем промена у институцијама и политикама, допринели би јачању утицаја социјалног рада, супротно постојећој фрагментираности и изолованом одвијању поменутих активности. Резултат овог другог приступа је за професију социјалног рада изразито неповољан, јер се знање стручњака из праксе не користи за унапређење теорије, искуства клијената се углавном занемарују, а процес заговарања препушта другим актерима.

Један од главних изазова антипотчињавајуће праксе је у проналажењу баланса између различитих нивоа деловања. Наиме, социјални радници нису нужно ни теоријски потковани, нити имају потребно искуство и вештине за деловање које ће обухватити са-

ветодавни рад са клијентом на разумевању узрока потчињености, промени аутоперцепције и повећању самопоуздања, на подстицању промена у социјалним службама и заговарању у циљу промене одређених политика или прописа. Уколико се та активност расподељује између више професионалаца, поставља се питање на који би начин требало организовати рад службе како би се омогућило такво деловање, на шта досадашња пракса није дала адекватан одговор. Такође, у раду су изнете и одређене дилеме и изазови у вези са употребом ауторитета у односу с клијентом, етичких дилема и принципом минималне интервенције, где теоријски разрађени принципи нису довољно поуздана основа за поступање у пракси.

У фокусу будућих истраживачких активности требало би да буду, осим наведених питања, и начини повезивања саветодавних (практичних), истраживачких и заступничких функција, и развијање метода и техника које одговарају овом приступу. Емпијска истраживања требало би, између осталог, да обезбеде практичарима базу студија случајева који би служили као смернице за индивидуални рад са клијентима, за иницирање промена у организацијама и законодавно заступање и понудили модалитете за деловање на више нивоа. Теоријска истраживања требало би да размотре могуће начине за разрешење унутрашњих противречности приступа везаних за употребу ауторитета, као и на етичке дилеме у вези са принципом професионалне неутралности.

Проблеми и дилеме изнете у овом раду говоре у прилог потреби даљег истраживања у циљу продубљивања теоријског и емпијског сазнања које ће помоћи да се принципи антипотчињавајуће праксе повежу са практичним вештинама и подстакне процес учења, између осталог, кроз промоцију добре праксе. То би помогло заступницима овог приступа да повећају утицај унутар струке и омогућило им да више утичу на усмеравање промена унутар социјалних служби, као и у ширим системима. Увршћивање антипотчињавајуће перспективе у курикулуме допринело би квалитетнијем преношењу сазнања о овом приступу, посебно уколико постоји чврста веза између иновирања знања у образовном процесу и примене у пракси. Отежавајућа околност је, међутим, да се антипотчињавајућа пракса, како је већ речено, не може се свести на технику која се може научити, што свакако отежава њено формално „увођење” у институције.

Иако тврдње изнете у раду указују да постојећи политички и институционални оквир сужава поље за антипотчињавајућу праксу социјалног рада, то није разлог да се одустане од даљих истраживања и активности на унапређењу овог приступа у пракси. Ма колико било истина да су тренутне баријере тешко премостиве,

важи и обратно: промена оквира може бити освојена управо кроз развој и јачање утицаја антипотчињавајуће праксе.

ЛИТЕРАТУРА

- Бркић, Мирослав. *Заступање у социјалном раду*, Факултет политичких наука, Београд, 2010.
- Вуковић, Дренка. *Системи социјалне сигурности*, Факултет политичких наука, Београд, 2005.
- Милосављевић, Милосав, Бркић, Мирослав. *Социјални рад у заједници*, Републички завод за социјалну заштиту, Београд, 2010.
- Спикер, Пол. *Социјална политика: теорија и пракса*, Факултет политичких наука, Београд, 2013.
- Burke, Beverly, Darlymple, Jane, "Critical intervention and empowerment", *Social work: Themes, Issues and Critical Debates* (Adams, Robert et al.), Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, стр. 261-270.
- Dalrymple, Jane, Burke, Beverly, *Anti-Opressive Practice: Social Care and the Law*, Open University Press, Maidenhead, New York, 2006.
- Dominelli, Lena, "Anti-oppressive practice: the challenges of the twenty-first century", *Social work: Themes, Issues and Critical Debates* (Adams, Robert et al.), Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, стр. 49-64.
- Esping-Andersen, Gøsta, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press, Princeton, 1990.
- Lee, Judith, A.B., *The Empowerment Approach to Social Work Practice*, Columbia University Press, New York, 2001.
- Payne, Malcolm, *Савремена теорија социјалног рада*, Филозофски факултет Универзитета у Бања Луци, Бања Лука, 2001.
- Perrot, Stella, "Social work and organisations", *Social work: Themes, Issues and Critical Debates* (Adams, Robert et al.) Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, стр. 103-115.
- Rush, Michael, Keenan, Marie, *The Social Politics of Social Work: Anti-oppressive social work dilemmas in 21st century welfare regimes*, University College Dublin, School of Applied Social Science, Dublin, 2012. Доступно на: http://www.ucd.ie/t4cms/WP25%20Rush_Keenan%20Social%20Politics%20of%20Social%20Work.pdf (приступљено: 25.07.2015.)
- Sakamoto, Izumi, Pitner, Ronald, "Use of Critical Consciousness in Anti-Oppressive Social Work Practice: Disentangling Power Dynamics at Personal and Structural Levels", *British Journal of Social Work*, Oxford University Press, Oxford, 35/2005, стр. 435-452. доступно на: http://www.researchgate.net/publication/31106089_Use_of_Critical_Consciousness_in_Anti-Oppressive_Social_Work_Practice_Disentangling_Power_Dynamics_at_Personal_and_Structural_Levels (приступљено: 20.07.2015.)
- Sheppard, Michael, *Social work and social exclusion: the idea of practice*, Ashgate, Hampshire, 2006.
- Strier, Roni, Binyamin, Sharon, "Developing Anti-Oppressive Services for the Poor: A Theoretical and Organisational Rationale", *British Journal of Social Work* 40/2010, Oxford University Press, Oxford, стр. 1908-1926.
- Thompson, Neil, *Anti-discriminatory practice*, Palgrave, Hampshire, 2001.

Stevan D. Veljovic

THE POSSIBILITIES AND LIMITATIONS OF THE ANTI-OPPRESSIVE SOCIAL WORK PRACTICE

Resume

The paper deals with the possibilities and limitations of the systematic use of anti-oppressive social work practice in social institutions dealing with the issues of poverty and social exclusion. The paper aims to inspire more comprehensive understanding of anti-oppressive practice in relation to the institutional framework in which social work practice takes place. Through analysis of relevant literature, we examined three key dimensions of the subject: the relationship between social worker and the client, the impact of organization of social services on the anti-oppressive practice and the impact of social regimes as broader field defining social work activities. The anti-oppressive practice started in late 60s as a radical social work approach, aiming to transform social work practice to improve the living conditions of groups whose access to rights and resources is thwarted because of gender, race, ethnicity of physical differences, which differs them from the majority, or from the more powerful groups in the society. The traditional perspectives in social work focus on helping the client through counseling, while the radical approach tries to link the powerlessness and disenfranchisement of individuals with wider social and economic inequalities. The anti-oppressive approach differs from both of them, trying to connect client's personal issues with structural inequalities. It focuses on understanding deeper structural causes of social problems and dealing with their consequences by altering social relations at all possible levels, from the personal and family level, through institutional level, to the legislative and political area. The paper explores how the application of principles of anti-oppressive practice (empowerment, partnership, minimum intervention, critical reflexivity) is helping clients to gain greater control over their own lives, to overcome obstacles in meeting the needs and to gain greater influence over decision-making process that affects them. The main dilemmas arises from the use of authority in counseling, ethical challenges related to value neutrality and the need to operate on multiple levels (individual, cultural, structural), where theoretical principles does not offer clear guidelines for practice. We argue that the

organization of social services and broader political framework of social work considerably limits the potential of anti-oppressive practice. Professional and innovative potential of social work in working with the poor is constrained by bureaucratic procedures, limited resources, standardization and fragmentation of services. Emancipative goals of anti-oppressive practice and its aspiration towards achieving social justice, are opposed to residual objectives of social protection, according to which the duty of the community ends on assisting the most vulnerable to meet their basic needs. Also, the introduction of market mechanisms in social services and greater freedom of choice failed to provide better access to services and help clients to gain more control over their own lives. That anti-oppressive perspective is inherently political, because of its rejection of the principle of value neutrality of the profession. The question is, however, how to provide broader support for such approach, and whether its efforts could be reconciled with policies which define the targets and competences of social services. Further development of anti-oppressive practice requires that knowledge about the perspective is improved through theoretical and empirical research. Future research should focus on several topics: the issue of connecting different levels of action in anti-oppressive practice (individual, institutional, legislative and political), the need for improving education and strengthening professional status of social workers working with the poor, the ethical dilemmas of anti-oppressive practice, as well as defining guidelines for practitioners including advisory work with clients, initiating changes in the social services and legislative advocacy.

Key words: anti-oppressive practice, social protection, critical reflexivity, social workers and clients partnership, organization of social services, social regime, poverty, social exclusion.

* Овај рад је примљен 09. новембра 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 18. децембра 2014. године.